

XIVIKO XA TIMFANELO TA MUVEKISI XA CFA INSTITUTE

"Xiviko xa Timfanelo ta Muvekisi" xi lulamisiwe hi va CFA Institute leswaku xi ta tsundzuxa vaxavi va swimakiwa swa vukorhokeri bya swa timali hi matikhomele lawa va faneleke ku ya kuma eka vaphakeri va vukorhokeri bya swa timali. Timfanelo leti ti kombeta matikhomele lamanene ya xiviri lawa ya nga ya nkoka swinene eka ku fikelela vutshembeki eka xinakulorhi xihlala xkumbe xihlala na vatirhi lava nga na ntokoto va swa timali. Nxaxameto wu katsa swimakiwa na vukorhokeri bya swa timali byo tanihi ndzavisiso wa mafambisele ya vuvekisi, ndzavisiso na switsundzuxo, mabangele ya munhu ntsena, ndzindza-khombo na vukorhokeri bya bindzu ra tiyindlu, na hambani loko u lava ku pfula kungu ra vuvekisi, ku tirhisana na muyimeri wa swa timali, ku pfula akhawunti ya bangi kumbe ku xava yindlu, Xiviko xa Timfanelo ta Muvekisi I xitirhisiwa lexi nga ta ku pfuna ku kuma marungula lawa u ya lavaka na vukorhokeri lebyi u byi langutelaka naswona lebyi ku faneleke. **Ku koxa leswaku vatirhi va swa timali lava nga na ntokoto va hlayisa timfanelo leti, swi pfuneta leswaku u aka vutshembeki eka munhu na/kumbe khamphani leyi u tirhisana na yona, naswona hi ndlela yaleyo, mi vuyisa vutshembeki, xichavo na xindzuti eka swa timali.**

LOKO U LAVA VUKORHOKERI BYA SWA TIMALI EKA MINHLANGANO NA VATIRHI LAVA NGA NA NTOKOTO, U NA MFANELO WA...

1. **Ku kuma matikhomele lawa ya tshembekeke, ya vuswokoti naswona lamanene lawa ya hlayisaka nawu lowu faneleke.**

Emisaveni hinkwayo, milawu na swinawana swa timali swa hambana, kambe vavekisi hinkwavo va kuma vutshembeki eka vatirhi lava nga na ntokoto va vukorhokeri bya swa timali. Vutshembeki a swi vuli ntsena ku kuma nhlamulo ya ntiyiso eka swivutiso swa wena; swi vula nakambe na ku veka swilo erivaleni na ku paluxa swilo leswi tumbetiweke ku suka eka mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali.

Kahle-kahle, mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali u fanele ku ku nyika marungula hinkwawo lawa ya khumbaka swiboho swa wena swa timali leswi u swi endlaka, ku katsa na marungula lawa ya khumbaka swiboho swa timali leswi u endleriwaka swona.

2. **Xitsundzuxo lexi nga ti yimela lexi nga voyameliki tlhelo rin'we na mpfuneto lowu endliwaka hi ku landza ntirho wo xopaxopa ku ri na vutivi, xiboho xa vutlhari, na ntirho lowu endliwaka hi vukheta.**

Vatirhi lava nga na ntokoto va swa timali va fanele ku teka swiboho hi ku landza:

- Ku kanerisana na wena hi vuentu mayelana na swilaveko na swiyimo swa wena
- Ku xopaxopa swilaveko na swiyimo swa wena hi vuentu
- Ku xopaxopa swimakiwa na vukorhokeri lebyi nga tirhisiwaka ku fikelela swilaveko swa wena hi vuentu
- Swiboho leswi nga xopaxopiwa hi vukheta leswi fambelanaka na swimakiwa na vukorhokeri lebyi fikelelaka swilaveko na swiyimo sa wena.

3. **Ku navela ka mina ka swa timali ku rhangisiwa emahlweni eka ku navela ka mutirhi loyi a nga na ntokoto kumbe nhlango wa swa timali.**

Tanihi nwini wa mali kumbe rifuwo eka vukorhokeri bya swa timali, nhlaysi wa wena wu fanele ku rhangisiwa emahlweni ku tlula nhlaysi wa mutirhi loyi a nga ntokoto wa swa timali na nhlango wa yena. I ku endla ntirho na vukorhokeri byo hlawuleka eka ku navela ka wena leswi nga ta endla leswaku vatirhi lava nga na ntokoto va swa timali va kuma ntshembo wa wena na bindzu leri yaka emahlweni. Mali ya wena yi hakela swikweleti na miholo ya vatirhi lava va nga na ntokoto, naswona ku navelaka wena ku fanele ku rhangisiwa emahlweni ku tlula ku navela ka vona.

4. **Ku khomiwa hi ndlela ya vululami loko ku fananisiwa na tikhasimende tin'wana.**

Ku khomiwa hi ndlela ya vululami a swi vuli ku ringana hi minkarhi hinkwayo, ngopfu-ngopfu loko swi ta eka tikhasimende hinkwato ta mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali. Xikombiso, tikhasimende tin'wana ti nga va na swikongomelo na ku kota ku tiyisela khombo hi tindlela to hambana, leswi nga endlaka leswaku ku va na tindlela ta vuvekisi leti hambanaka swinene na ta wena. A wu fanelanga ku swi teka tanihi makhomele lawa ya nga hava vululami loko khasimende yin'wana leyi nga na vuvekisi bya khombo ra le henhla yi kuma mbuyelo wa le henhla kumbe loko khasimende yin'wana leyi nga na vuvekisi bya khombo ra le hansi yi tirha ku antswa loko timakete ta timali ti nga tirhi kahle.

Nakambe ku khomiwa hi ndlela ya vululami a swi fanelanga ku vula leswaku a wu fanelanga ku titwa u tshikileriwa kumbe hatlisisiwa ku teka swiboho.

5. **Ku paluxa xiyimo xihhi kumbe xihhi lexi nga kona kumbe lexi nga vaka kona xa ku vuyeriwa ka mutirhi hi yexe loko a nehana hi swimakiwa kumbe vukorhokeri eka mina.**

Xitsundzuxo lexi humaka eka mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali xi fanele ku va xi seketela ntsena mimbuyelo ya wena, swiyimo swa wena swa timali, na swikongomelo swa wena swa timali: xitsundzuxo a xi fanelanga ku va xi seketela ku navela ka mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali. Vatirhi hinkwavo lava nga na ntokoto va swa timali va na ku navela eka ku hakeriwa eka ntirho wa vona, se ke, hi minkarhi hinkwayo u fanele ku vutisa hi laha mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali a hakeriwaka hi kona (xikombiso, khomixini, hakelo yo karhi, na swin'wana) hi xikongomelo xo tiyisisa leswaku ku navela ka mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali ku fambelana swinene na ku navela ka wena.

Mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali u fanele ku ku hlamusela xihheri mayelana na xiyimo xihhi kumbe xihhi lexi nga kona kumbe lexi nga vaka kona laha nga vuyeriwaka hi yexe. Hikuva xiyimo lexi mutirhi loyi a nga ntokoto a nga vuyeriwaka hi yexe a xi papaleteki hi minkarhi hinkwayo, marungula yalawo ya fanele ku katsa xiyimo lexi a nga vuyeriwaka hi yexe, ku katsa na magoza lawa ya nga tekiwa ku tiyisisa leswaku swi endlwa hi ku landza ku navela ka wena ku antswa loko ku ve a xi papaleteki.

Swikombiso swa ntolovelu swa xiyimo xa ku vuyeriwa ka mutirhi hi yexe swi katsa:

- Ku hakeriwa ku ya hi ku xavisa, ku nga ri matirhelo. Vatirhi lava nga ntokoto va swa timali a va tali ku hakeriwa ku ya hi laha vuvekisi bya wena byi tirhaka hi kona, kambe va hakeriwa ku ya hi leswaku va ku xavisele nhlayo yo tanihi kwihi ya vuvekisi kumbe leswaku u vekise mali yo tanihi kwihi na vona.
- Ku xavisa swimakiwa swa timali swa hakelo ya le henhla ematshan'weni ya swimakiwa swo lava ku yelana swa hakelo ya le hansi.

6. **Ku twisisa swiyimo swa mina, leswaku xitsundzuxo xih kumbe xih lexi nyikiwaka xi ta va lexi faneleke na ku seketela swikongomelo na swipimelo swa mina swa timali.**

Vatirhi lava nga na ntokoto va swa timali va fanele ku teka swiboho swa vona hi ku landza swiboho leswi faneleke swiyimo, swilaveko na swikongomelo swa wena swa timali. Xitsundzuxo xa timali xi fanele ku amukeleka eka wena, naswona loko swi nga ri tani, u na mfanelo wa ku vutisa mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali leswaku u ta kota ku twisisa hi laha xitsundzuxo xa vona xi ku faneleke hi kona na ku fanela swiyimo swa wena. Ndlela yo antswa ya ku tiyisisa leswaku u twisisa xitsundzuxo lexi u nga nyikiwa xona l ku va mutirhi loyi a nga ntokoto wa swa timali a ku tsalela makungu lawa a nga ku lulamisela wona. Kungu leri ri tiveka nakambe hi vito ra Investment Policy Statement (PDF). Loko u ri hava xitatimendhe xa pholisi ya vuvekisi, kombela mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali leswaku a ku endlela xona. Loko ku ve u sungula xinakulorhi na mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali, kona tiyisisa leswaku wena na mutirhi loyi a nga na ntokoto wa swa timali mi xi endla mi ri kun'we.

7. **Marungula lawa ya twisisekaka, ya ntiyiso, lawa ya hetisekeke na ku kumeka hi nkarhi lawa ya tirhisaka ririmi ro olova na ku andlariwa hi ndlela leyinene.**

Ku twisisa matirhelo ya ximakiwa xa timali, hambi ku ri ku kamba akhawunti kunene, pholisi ya ndzindza-khombo wa vutomi, mutual fund, kumbe ximakiwa xin'wana, u fanele ku va u kota ku twisisa marungula lawa u nyikiwaka wona hi mutirhi loyi a nga na ntokoto kumbe nhlanguano wa swa timali. Hikokwalaho, u fanele ku amukela marungula – ya elektroniki, lawa ya tsariweke, ya nomo, kumbe hi ndlela yihi kumbe yihi yin'wana – leyi u yi twisisaka. Loko u nga ya twisisi marungula lawa u nga nyikiwa wona, kombela nhlamuselo, naswona u hlwerisa ku amukela xitsundzuxo ku fikela loko marungula ya twisiseka.

8. **Nhlamuselo ya tihakelo hinkwato leti ndzi hakerisiwaka tona, na marungula lawa ya kombetaka leswaku l tihakelo leti faneleke naswona leti amukelekaka.**

U na mafnelo wa ku twisisa xiheri tihakelo leti u ti hakelaka eka vukorhokeri na swimakiwa swa timali. Leswi l ntiyiso na loku ku ve swimakiwa swa wena swa timali swi olova tanihi ku kamba akhawunti kunene. Vatirhi lava nga na ntokoto va swa timali va fanele ku kota ku:

- Kombeta leswaku tihakelo leti u ti endlaka ti endlwa hi ku landza nxaxameto wa tihakelo to yelana tanihi le ka tikhasimende tin'wana hinkwato leti fanaka na wena
- Kombeta leswaku a wu hakeli ku tlula tikhasimende tin'wana leti nga na tiakhawunti ta mpimo wo ringana
- Avelana hi marungula mayelana na tihakelo leti koxiwaka hi minhlanguano leyi va phikizanaka na yona, leyi nehanaka hi swimakiwa swo yelana, loku ku ve marungula yalawo ya nga kumiwa hi mani na mani

9. **Xihundla xa marungula ya mina.**

U na mfanelo wa ku kuma xihundla eka marungula ya wena ya swa timali. l vatirhi lava nga ntokoto va swa timali ntsena na lava va va tirhelaka lava khumbekaka eka swiboho swa vuvekisi kumbe matirhelo ya ku vika lava nga fikelelaka marungula ya wena na ya timali ta wena. Ku tlula kwalaho, marungula ya wena ya timali ya fanele ku paluxiwa ntsena eka van'wana loko swi laveka ku ya hi nawu, tanihi ku tirhisa xileriso xa nawu kumbe xa mulawuri wa nhlanguano lowu nga na matimba ku ya hi nawu.

10. **Tirekhodo leti faneleke naswona leti heleleke
leti seketelaka ntirhi lowu nga endliwa hi ku
yimela mina.**

Vatirhi lava nga na ntokoto va swa timali
lava tirhaka hi ku yimela wena va fanele ku
hlayisa matsalwa na ku tshama va ti yimisele
ku ku nyika:

- Marungula hinkwawo lawa u nyikiweke wona
- Swimakiwa hinkwaswo leswi va nga
kanerisana na wena hi swona na ku tlhela u
nyikiwa swona
- Swiboho swihi kumbe swihi leswi swi nga
endlekaka leswaku swi khumba kumbe leswi
nga khumba timali ta wena (ku katsa na
swiboho leswi u nga ala ku amukela ximakiwa
kumbe xitsundzuxo)
- Marungula yahi kumbe yahi hinkwawo lawa
ya nga tekiwaka ya ri ya hava